

Euroopan unioni: mahti, politikoiva demokratia vai kurjistava kriisioppi?

Euroopan unionista on moneksi. Sen politiikka ujuttautuu kansallisvaltioiden väliin ja joskus niiden yläpuolelle yhteisten asioiden hoitamisen epäpoliittiseksi virastoksi. Toisinaan unionin on pakko ratkoa asioita eurooppalaisen yleisön edessä ja kohdata epävarmuus, opetella ja laajentaa demokraattista keskustelua ja päätöksentekoa. Nämä uniikit poliittisen vasta-argumentoinnin ja punninnan tilanteet eivät nouse esiin vain unionin parlamentissa. Unionilla on oma mahtinsa, joka yhdistyy usein muihin taloudellisiin ja sotilaallis-poliittisiin toimijoihin ja hallintajärjestelmiin. Unionin politiikan paikat eivät avaudu vain yhteisessä julkisuudessa tai normaalidemokraattisessa vastuunalaisuudessa.

Vallan konklaavia voi yrittää muokata responsiivisemmaksi ja yhtenäisemmäksi virkakoneiston ja neuvoston kansallisten pukareiden kustannuksella. On mahdollista edetä kohti liittovaltiota ja parlamentaarista demokratiaa. Voimme käyttää hyväksi EU:n ambivalensseja, epävarmuuksia, huojuvaa tai horjutettua valtioiden ja instituutioiden tasapainoa. Sisäpolitiikoista muokkaantuu yhteisen ulkopoliittikan toimia ja päinvastoin. Union jäsenet ovat mukana keskinäisriippuvuuksien ja kosmopoliittisten mahdollisuuksien sensitiivisellä kentällä. Hanke-rahituksen, institutionaalisten sillanpääasemien ja muiden ”EU-sotasaaliiden” sijaan meille voi syntyä intellektuaalisia ja poliittisia EU-kettuja, joiden tavoitteena onkin eurooppalainen synergioiden ja responsiivisuuksien talo. Halutessaan unioni voi myös määritellä globaalin (taloudellisen) hallinnan muotoja.

Vaikka Euroopan parlamentti on vahvistunut unionin instituutioiden järjestelmässä, eivät EP:n voimat ja parlamentaarinen deliberaatio riitä nostamaan sitä poliittisen järjestelmän keskukseksi. Lähestyvät eurovaalit ovat eurooppalaisten ongelmien ja ratkaisuvaihtoehtojen esittämisen ja punninnan ohella olleet usein kansallisten sotaratsujen näyttämö. Toisaalta tällaiset toisen asteen vaalit ovat jäämässä sivummalle. On fraktioita ja EU-politiikan virtuoosia, jotka ottavat lobbausasioiden ja intressien lisäksi kiinni unionin instituutioista ja heivaavat niitä entistä poliittisempiin tiloihin. Eurohallinto on täynnään politiikan sivuvaikutuksia ja vasta-ajatuksia. Monia riskiyhteiskunnan globaaleja ekososiaalisia ongelmia tai Ukrainan tilanteen vaatimia yhteisiä toimia joudutaan takomaan unionin instituutioissa. Monille taitaville europolitikoijille, kansallisesti ahdistetuille populisteille tai globaaleille virtuoosille unioni ja sen parlamentti voivat olla korvaamaton oksasto.

EU:lla on yhteinen ongelma tulkita Venäjän presidentin kyynispatrioottista politiikkaa. Krimin kriisi on poliittisen harkinnan paikka. Militantin asenteen sijaan on hankalaa luoda yhteistä suostuttelun taktiikkaa Putinin määrätietoista koreografiaa vastaan. Se on nostanut sängen poliittisen äläkän ja vahvistanut EU:n instituutioiden poliittista punninta-aktiivisuutta. Osa tästä aktiivisuudesta on virrannut ideologisen ja sotilaallisen sanktioinnin ja eskalaation suuntaan; tuli kiire vahvistaa NATO:n ja heikon EU:n liittoa. Muutamat tarrasivat kiinni itsenäisten kansallisvaltioiden puolustusuhmaan. Jotkut eurodiplomaatit uskovat

vielä neuvottelukorttiin ja haluavat välttää kriisin repeämät, joita EU saattoi itse asiassa olla aukaisemassa, kun Ukrainan idän ja lännen riippuvuuksia ei yhtäaikaisesti huomioitu. Euroopan tulevaisuus voi edelleen olla kiinni EU:n kokoomasta poliittisesta virtapiiristä ja mielikuvituksesta. Tosin eurooppalainen identiteetti ja sen ylläpitämä unionin dialoginen legitimitetti haurastuvat itäisessä Euroopassa ja voimasuhdepolitiikan komponentit sekoittuvat mukaan. Putinin Ukraina-operaatiolle antoi tilaa myös EU:n ja Euroopan globaalien merkityksen pienentyminen, talouskriisin pitkittyminen ja integraation suvantovaihe.

Vähemmän on pohdittu unionin kielten ja ylikansallisen sekamelskan ja demokratian pasifistista ja skeptistä ideologiaa (Ulrich Beckin *Doubt*), mikä on sen ohittamaton voiman salaisuus. Kuten Kari Palonen Max Weberin 150-vuotisteeemaan kirjoitetussa artikkelissaan korostaa: unionikansalaisuus, yhteinen valuutta ja Schengen auttavat yksilöitä purkamaan ylipäänsä valmiita identiteettejä, lojaalisuuksia ja meikäkäisyyksiä, synnynnäistä ”kuulumista” johonkin. Tästä avautuvat valmiista totuuksista luopuva pasifistinen ja parlamentaarinen keskustelu sekä europolitiikan uudet pelivarat. Malli nousee arvossaan, kun se asettuu nihilististä Putinin linjaa vastaan. Se vetoaa myös Ukrainan ”paradigman” mahdollisiin seuraajamaihin.

Palonen tuo vahvasti esiin europolityn ja hyvän hallinnon rajat rikkovan politisoinnin ja politikoinnin pelivarat. Yhä useammin yksilöt ja ryhmät voivat aktivoitua weberiläisinä tilapäispoliitikkoina nimenomaan EU:n avulla. Unionin instituutioihin ja niiden uuteen tasapainoon tähtäävä parlamentaarinen mielikuvitus turvaa dissensukseen ja debattiin, spekulointiin vastaväitteillä sekä vaihtoehtojen esiinnostamiseen. Palonen yltyy mahdollisuuskielen puolustajaksi: unionin konsulttiharjoituksista on päästävä kansalaisten tahallisen politisoinnin kulttuureihin.

Päivi Leino-Sandbergin ja Hanna Wassin esseessä EU:n demokratiavaje-keskustelu on entistä monimielisempää ja itserefleksiivisempää. Kirjoittajien ”Ihana, vaikea demokratia” -tematiikka ei tyydy tavalliseen retoriikkaan EU:n yhteisen parhaan hallinnon ja vaatimattoman vaalidemokratian siedettävästä yhteiseloista. Vaaliteemojen sisälle on rakennettu aktivointitarkasteluja. Kuinka demokraattista ja laaja-alaista on talouspoliittinen harkinta tai miten rationaalista on mustasukkainen paini kansallisten ja eurooppalaisten instituutioiden välillä? Julkisuuden, demokratian ja osallistumisen itseisarvo kohtaa vaaleissa hämärät institutionaaliset vastuunjaot, mitkä eivät aina yllytä kansallisia poliitikkoja entistä ehompiin ja unionia politisoiviin kampanjoihin.

Mutta eurooppalaisen demokratian ongelmat ja ideologiset asetelmat saattavat olla jo osittain kivetymässä. Emeritusprofessori Heikki Paloheimo laajentaa historiallisia aineistotarkastelujaan politiikan pitkän syklin ja poliittisen kentän uusjaon analyysiin. Sosiaalidemokraattinen politiikan suhdanne kääntyi jo 1970-luvulla ”globalisaation ja vastademokratian” vaiheeseen, mihin juurtuivat varsinkin vihreät ja uudet populistiset puolueet. Länsi-Euroopan poliittisen kentän jakolinjat, jotka myös pitävät yllä puoluedemokratiaa, elävät nyt interventionistisen ja markkinaorientoituneen politiikan vastakkainasettelun ja toisaalta integraatiota ja monikulttuurista politiikkaa puolustavan ja sitä vastustavan kansallisen politiikan ja yhtenäiskulttuurin polariteetin varassa. Interventionistisessa suunnassa globaalit vihreät saavat rinnalleen kansallisen autonomian suuntaan vilkuilevat sosiaalidemokraattiset ja partikulaarimmat vasemmistososialistiset voimat. Markkinapolitiikan puolella integraatiota puolustava mo-

derni keskusta-oikeisto saa haastajakseen ahtaamman rekisterin pohtijat, nationalistisen konservatismiin ja uudenlaisen populismin.

Paloheimon mukaan populismi ponnistaa pitkälti sosiaalidemokraattisen projektin kuihtumista seuranneesta poliittisesta tyhjiöstä. Sosiaalidemokraattien ”kolmannen tien” politiikka on nakertanut vasemmiston kannatuspohjaa ja kanavoinut kannatusta kansallisen suvereenisuuden rehabilitointia vaativille populistipuolueille. Populismiin kasvualueista täytyy lukea myös EU:n harjoittama talouspolitiikka, jossa tiukan kulukurin linja on itsepäisesti vallinnut. Yhtenä talouskuripolitiikan arkkitehtina on usein nähty talouskomissaari Olli Rehn, jonka talouspoliittista ajattelua Lauri Holappa analysoi kirjoituksessaan. Holapan mukaan Rehnin linjauksissa ei ole kyse – toisin kuin on tavattu väittää – vain välttämättömästä sopeutumisesta, vaan selvästi ideologisemmasta pyrkimyksestä ohjata euromaiden talouksia tietyistä näkökulmista ymmärretyn velkakestävyuden ja julkisen sektorin rajoitetumman roolin suuntaan.

Yksi laiminlyöty ulottuvuus EU-orientoituneessa politiikan tutkimuksessa on EU:n oikeussitoumusten ja -instituutioiden ja niiden harkintavallan, kehittämisen ja niihin liittyvän politikoinnin tarkastelu. Oikeus ei ole vain politiikan kohteena. Oikeussuhteilla ja oikeudellisella harkinnalla, kuten EU:n vaatimuksilla itäisen Euroopan maiden vähemmistöjen suojelusta, myös politikoidaan ja politisoidaan. Professori Matti Jutila arvioi artikkelissaan vähemmistöoikeuksien hallintajärjestelmän ja edistämisen olevan monien mutkien takana (standarditomuus, puitetason sopimukset jne.). Kirjoittajan termein pureudutaan eurooppalaisen vähemmistöpolitiikan turvallisuuslinjan toimintaan EU:n laajentumisen aikana ja EU:n vähemmistöpoliittisen toimijuuden puutteisiin laajentumisen jälkeen. Painopiste on eurooppalaisen vähemmistöpolitiikan rakenteellisissa ulottuvuuksissa. Millaisessa suhteessa hallintajärjestelmän ja sen turvallisuusajattelun eri toimijat ovat toisiinsa ja miten näiden toimijoiden asema on muuttunut itälaajentumisen jälkeen? Rakenteelliset tekijät selittävät, miksi jotkut vaikutusmekanismit toimivat kun taas toiset eivät. Aikaisemmat tutkimukset ovat jo osoittaneet, että EU:n vaikutusvalta vähemmistöpolitiikassa perustui strategiseen laskelmointiin eli hakijamaiden valintatilanteiden muokkaamiseen, pikemmin kuin konstruktivistisempiin sosialisointiin ja suostutteluun mekanismeihin.

Toinen tässä lehdessä esillä oleva esimerkki EU:n oikeudellisen ulottuvuuden poliittisesta merkityksestä liittyy Helsingin Vuosaaren satamahankkeeseen ja sen luontoarvoista käytyyn ylikansalliseen oikeustaisteluun. Lasse Laitinen analysoi eurooppaoikeudellista kenttää kansalaisjärjestöjen näkökulmasta. Vuosaaren tapaus osoittaa, että kansalaisjärjestöt ovat omaksuneet julkisuudelta piilossa olevan vaikuttamistavan, jossa kansallisen tason asioita ”kierrätetään” EU:n elimissä. Siellä näytävien tempausten ja banderollien sijasta mobilisoidaan asiantuntijoita ja hiotaan oikeudellisia argumentteja, joilla toivotaan olevan vaikutusta ohi ja yli kansallisen oikeuslaitoksen ja kansallisen politiikan. Tässä Poliittikkalehden numerossa avataan Eurooppa-keskustelua ja Saksalaisen Euroopan, ”Merkellandian”, uutta näköalaa myös sosiologian ja yhteiskuntateorian suunnasta. Nuoren polven tutkijaa ja Münchenissä työskennellyttä Mikko Virtasta haastatellaan ja päähkäillään myös sitä, mikä merkitys on harmaantuneiden mestareiden, Jürgen Habermasin ja Ulrich Beckin, suorasukaisella arvostelulla, jota he ovat kohdistaneet kosmopoliittisesti laiminlyötyyn unioniin.

Valtiotieteellinen yhdistys haluaa tämän erikoisnumeron yhteydessä muistaa huhtikuussa 75 vuotta täyttävää Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin emeritusprofessori Tuomo Martikaista. Erikoisnumeron Eurooppa-teema sopii tähän tarkoitukseen erityisen hyvin, sillä professori Martikainen on ollut näkyvässä roolissa suomalaisen integraatiotutkimuksen kehittämisessä. Martikainen johti vuonna 1997 alkanutta yleisen valtio-opin laitoksen opetus- ja tutkimusohjelmaa ”Programme on European policy-making”, joka tuotti muun muassa tutkimukset ”Eurovaalit Suomessa 1996” (toim. Martikainen ja Pekonen 1999), ”Suomi EU:n johdossa. Tutkimus Suomen puheenjohtajuudesta 1999” (toim. Martikainen ja Tiilikainen 2000) ja ”Vaalista vaaliin. Vaalit, puolueet ja kansalaiset vuosittuhannen vaihteessa” (toim. Hellsten, Martikainen ja Pekonen 2001).

Tuomo Martikaisen pitkän uran keskeinen teema on ollut puolueet ja äänestäjien käyttäytyminen, joista hän on laatinut yksin ja yhdessä kollegojensa kanssa lukuisia tutkimuksia. Intellektuaalisesti ja menetelmällisesti hän on yhdessä uusien sukupolvien kanssa pannut täytäntöön Jussi Teljon 1950-luvulla esittämää tutkimusohjelmaa. Hän johti kahta kansainvälisesti ainutlaatuista rekisteripohjaista äänestysaktiivisuustutkimusta vuosien 1987 ja 1999 eduskuntavaaleista. Jälkimmäisen aineisto on edelleen aktiivisesti tutkijoiden käytössä. Samaan aihepiiriin kuuluva kiinnostuksen kohde on ollut nuorten poliittinen osallistuminen, jonka tiimoilta on ilmestynyt esimerkiksi Johanna Jääsaaren kanssa laadittu ”Nuorten poliittiset valinnat” (Gaudeamus 1991) ja kolme Helsingin kaupungin tietokeskuksen sarjassa julkaistua tutkimusta. Poliittisiin instituutioihin kohdistuva kiinnostus on jatkunut myös eläkkeelle jäämisen jälkeen, minkä yksi osoitus on Pekka Hallbergin, Jaakko Nousiaisen ja Päivi Tiikkaisen kanssa yhteistyössä tehty tutkimus ”Presidentin valta. Hallitsijanvallan ja parlamentarismien välinen jännite Suomessa 1919–2009” (WSOY 2009).

Professori Martikainen johti vuosina 1973–1977 professori Ilkka Heiskasen kanssa suomalaisen yhteiskunnan demokratian ja tasa-arvon tilaa tarkastelevaa DETA-projektia. Kyseiseen ja sitä seuranneeseen ajanjaksoon sijoittuvat julkisen sektorin kasvua ja julkisten palveluiden tuotantoa ja jakelua tarkastelevat tutkimukset. Tältä osin Martikainen on yksi suomalaisen policy-analyysin uranuurtajista. Sama aihepiiri näkyy myös myöhemmässä tuotannossa laajemman ”hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon”-teeman alla. Tähän liittyviä analyyseja ovat muun muassa Ville Siivosen kanssa laadittu ”Palvelut, innovaatiot ja julkinen ohjaus” (Palvelutyönantajat 2004), Kunnallissalan kehittämissäätiön julkaisemat tutkimukset ”Kilpailuttamisen kokemukset” (toim. Fredriksson ja Martikainen 2006) ja ”Uudistaako kilpailuttaminen kuntia?” (2009) sekä laajemmin kuntakenttää käsittelevä ”Kuntatyypit ja talouskehitys” (Martikainen & Helin 2005, Helsingin kaupungin tietokeskus).

Oman tutkimustoiminnan ohella professori Martikaisella on huomattavat ansiot tutkimusrahoituksen hankkijana ja uusien tutkijasukupolvien mentorina. Martikainen kantoi suurta vastuuta tutkimusprojekteissaan työskentelevien työllistymisestä ja jatkorahoituksesta ja on seurannut aktiivisesti oppilaidensa myöhempiä vaiheita. Hänellä on näin ollut merkittävä rooli monen nykyisen politiikan tutkijan uran eri vaiheissa.

Valtiotieteellinen yhdistys onnittelee sydämellisesti professori Martikaista hänen merkkipäivänään.